

Dr. Bódog Gyula*

Herzl, a zseni

Herzl „kreatív betegség”-éről

Herzl a modern zsidó történelem egyik központi, kimagasló, zseniális szereplője. Megítélése ugyanakkor kifejezetten ellentmondásos. A spektrum széles. A fanatikus hős, az álmodozó, a közömbös, „szóval, az egyik cionista figura” megjelölés, a „politikai szélhámosságtól sem mentes” jelzők mind beleférnek. A folyamatosan, mindig új helyzettel szembekerülő, szinte mindig tétre menő küzdelmeket folytató cionista mozgalom komoly harcai közepette egyes irányzatok Herzlt szinte kirekesztették a zsidó nép sorából.¹

Herzl a zseniknek abba a csoportjába tartozik, akiknél a mélyen kreatív alkotás nem illik bele szervesen életútjuk vonalába. Az ilyen emberek esetében a kreativitás megjelenését heveny, gyakran pszichózis jellegű krízis előzheti meg, és teheti lehetővé a kreativitás vulkányszerű felszínre törését.

Herzl ki tudott lépni abból az asszimilációs kötelékből, burokból, amelybe Nyugat-Európa zsidósága (az ortodoxiától eltekintve) akkor már – bár különböző mértékben – szinte homogén módon belelélyedt.

Herzl számára az alapvető krízist a XIX. század végi egyre fokozódó és szerveződő antiszemitizmus,² ezen belül talán főként a Panama-csatorna-botrány és

a Dreyfuss-per hozta.³ Fontos tényező, hogy mindkét esetben mélyen asszimilált, illetve már kikeresztelkedett zsidókat ültettek a vádlottak padjára. Kognitív szinten azt is mondhatnánk, Herzl szembesült azzal, hogy ebben a közegben maradván a „zsidószerp”-ből sehogy sem lehet kilépni. E felismerés egyértelmű jelentősége mellett Herzlben valami elemi szintű emberi, önérzeti lázadás robbant ki, ami a *Napló*⁴ és a rendelkezésre álló levelezés tanúsága alapján a pszichózis szélére sodorta őt. Ez a mély, földrengésszerű megrázkódtatás tudta az asszimilációs kötelékből kikapartatni.

Herzl e kilépése, kitörése azonban csak részleges volt, hiszen a cionista mozgalmat, a jövőd Izrael egész be rendezkedését csak a mélyen asszimiláns európai zsidó entellektüel fogalmi és érzelmi rendszerében, az európai társadalmi-kulturális struktúrában tudta elképzelni. Az önálló zsidó kultúra, nyelv lehetősége sem merült fel benne. Ezek a mély identitásrétegek gyakorlatilag érintetlenül maradtak, ennek ellenére a létrejött identitásváltás alkalmas volt arra, hogy ki tudjon lépni az asszimilációs kötődésből, hogy sajátos kreativitása működésbe léphessen, hogy megtehesse azt, ami sorsdöntő a zsidóság jelenkori életében.

Ezt megelőzően is volt

Herzl Tivadar

zsidó volta miatt megaláztatásokban része. Huszonkét évében kizárták a bécsi diákegyesületből, később Salzburgban nem lehetett ügyvéd, Párizsban tapasztalta a parlamentben, a hadseregben mind jobban fokozódó zsidógyűlöletet. Reakciója azonban mindig az alkalmazkodás, a háborgással tarkított szemlélődés volt.

A régi kötelékekből, megszokott reakciómódokból való (főleg erőszakos) kilépés mindig nagy megrázkódtatást jelent, bármilyen kapcsolatrendszerrel van szó. Általában ezt a krízist az emberek valami hasonló jellegű kapcsolattal, kapcsolatrendszerrel próbálják újratemetni. Kreatív módon akkor lehet továbblépni, ha a csődből kilépve felismerünk és kiépítünk egy más jellegű kapcsolatrendszert, ami jobb életminőséget tesz lehetővé számunkra. Ez lejátszódhat spontán módon, önmagára támaszkodva, de lényegében véve ez a folyamat zajlik például a pszichoterápia során is. Minél mélyebb kapcsolatból kell kilépni, vagy minél gyökereesebb változást eredményez a krízis, annál hevesebb, akár elmebeteg tüneteket – pszichózist – közelítő átmeneti állapot léphet fel.

A zsenialitás kritériumait kimerítő új, kreatív meglátások, problémamegoldási módok megjelenéséhez éppen a régi gondolati, érzelmi, emberközi kapcsolatokról való szükségszerű, gyökeres kilépés szükséges. Ellenberger⁵ 1970-ben erre az állapotra, amely lehetővé teszi a váltást, a „kreatív betegség” megjelölést használja.

Mit is ért Ellenberger kreatív betegségen? „Ez egy olyan sajátos, akcentuált pszichés-pszichopatológiai állapot, amelynek során az egyén váratlanul valamilyen kóros lelki állapotba kerül. Fenomenológiailag ez lefolyhat depresszióként, felléphetnek neurotikus panaszok, vagy akár pszichoszomatikus rosszulletek is. Pszichotikus állapot (tehát paranoid, akár schizoforn tünetegyüttes) alakulhat ki. Ezek az egyén életében eddig ismeretlenek voltak, lezajlásuk után nem szoktak ismét jelentkezni. Az

Herzl Tivadar mint a pesti evangélikus gimnázium növendéke

előzményben ezek az emberek valamilyen ötlet, felfedezés intenzív, elhúzódozó foglyaivá válnak. Tudatukat mély lelki-testi fájdalmak, gyötördések töltik be. Az állapot általában hullámzó, de az egyén soha nem veszti el a fonalat domináló ötletrendszerével. Ugyanakkor gyakran – ezen időszak alatt is – folytatni tudja hivatását, munkáját, családi életét, aktivitását. Máskor jelentős mértékben visszavonul az élettől. Súlyos, elviselhetetlen izolációs érzésekkel küzd (amelyek tehát – különböző mértékben, de – nem haladnak párhuzamosan az objektív szociális izoláció mértékével). Az állapot befejeződése gyakran hirtelen következik be, sokszor sajátos feldobott állapotba megy át. Az egyén az »istencsapásszerű állapotából« tartós személyiségátalakulással emelkedik ki, és általában az a mélyes meggyőződése, hogy egy nagy igazságot, egy új spirituális világot fedezett fel.”⁶ „Követő-

inek általában nemcsak oktatja ideáit, felfedezéseit, hanem praktikus vezetőiknek is mutatkozik, hogy az elméletét, a felfedezését követni tudják.”⁷ Mi a kreatív betegség heurisztikus értéke? Az, hogy a „felfedezés – az »úttörő, a felfedező« kifejezetten személyes élményeként jelenik meg, de általában modellként is szolgál követőinek. Ezek együtt teszik lehetővé az iskolaalapítást.”⁸

„Az egész folyamat újdonsága és eredetisége abban is áll, hogy a kreatív munka mindig részét képezi egy egyidejű trendnek: szinte kikristályosítja a körülötte lévő meglátások nagy tömegét.” (Ezen ismeretek tudatos birtoklása igen eltérő lehet, gyakran csak a trendek érvényesülnek.)⁹

Összefoglalva, Ellenberger a kreatív betegség alábbi szakaszait különbözteti el:

1. Egy ötlettel való intenzív foglalkozás (bizonyos igazságok kutatása).
2. Polimorf feltételrendszer talaján bontakozik ki a „betegség”, a már ismertett pszichopatológiai jelenségek képében.
3. Az állapotot, a tüneteket gyakran kifejezetten fájdalmasnak, szinte „agóniának” éli meg a beteg. A lefolyás gyakran hullámzó.

4. Az egyén soha nem veszi el a fonalat az őt foglalkoztató ügygel.

5. Ugyanakkor a folyamat gyakran összefér a normális foglalkozásbeli aktivitással és családi élettel is. (Miközben a krízis idején Herzlnél súlyos pszichopatológiai zavarok mutatkoztak – amit a későbbiekben vázolni fogok –, ezt csak a „beavatott” személyek, közeli ismerősök észlelték, munkatársai, távolabbi ismerősei gyakorlatilag nem tapasztaltak belőle semmit.)¹⁰

6. Az „ügyet, a témát” teljesen énközelinek, sajátjuknak élik meg.

7. Kifejezetten szenvednek az izoláció érzésétől, még akkor is, ha van mentoruk, aki vezeti őket.

8. A folyamat gyakran rapid módon fejeződik be, és egy „feldobott” fázisba megy át.

9. Ezt az állapotot személyiségváltozás követi, gyakran azzal a meggyőződéssel, hogy a személy egy nagy, alapvető igazságot fedezett fel, vagy rátalált egy új spirituális világra.

Ellenberger definíciójában inkább csak utal még a következő szempontokra, amelyeket azonban esettanulmányaiban részletesen érint.

10. A völgyből való kijövetel gyakran nem spontán módon következik be. A „gyógyulás”-t egy, az egyén számára szignifikáns személy interaktivitása, mély érzelmi, támogató szinkronitása eredményezi. (Ellenberger kiválóan mutatja be ezt a jelenséget, például Freud esetében – itt Fliessre utalnék –, de hasonló jelenséget észlelünk bizonyos időszakokban, például Herzlnél – Nordau-ra gondolok.)

11. Valószínűleg a tünettan függ bizonyos személyiség-összetevőktől, de ezek ismerete értelemszerűen hiányos. (Hiszen amikor ezeket a paramétereket vizsgálnánk, már kialakult személyiségváltozással állunk szemben).

12. A patológiás állapot időtartama igen változó, hetektől akár hat évig is eltarthat.

Herzlnél a kreatív betegség folyamata az alábbiak szerint alakul:

Az *első szakaszt* (a „külső, társadalmi krízis” mély, átfogó felismerésének és az ezzel összefüggő „belső krízis” kibontakozásának folyamatát, a pszichózis-szerű állapot megjelenéséig) áthatja az ekkor már Európa-szerte terjedő, szerveződő, erősödő, antiszemita talaján kibontakozó veszélyeztetett-ségérzés.

Természetesen ez nem csak Herzlben indít el valamilyen változást. Kelet-Európában a haszkalamozgalmak vonulatában cionisztikus elméleti fel-

fedezések és gyakorlati próbálkozások jelennek meg. Hess, Natonek, Graetz, Alkalay például már látja a zsidóellenes mozgalmak összefüggő jellegét, de ők többnyire filozófiai távolságokban és perspektívában rekedtek meg. Alkalay, Natonek, Pinsker (és sokan mások) gyakorlati tevékenysége többé-kevésbé helyi folyamat marad.

Kialakul a Bund irányvonala. Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt a zsidóság egy része a helyi polgári, vagy éppen munkásmozgalmi irányzatokhoz csatlakozik (gyakran zsidó identitásuk feladásával vagy ennek kísérletével).

Ugyanez a veszélyhelyzet Herzlben is mélyreható változásokat eredményezett. Meglehetősen tudatosan meg tudta fogalmazni, hogy itt nem egyes eseményekről, csoportokról, egyszerű ellenérzésről, utálatról van szó, hanem olyan társadalmi folyamatról, amely menthetetlenül elvezet a zsidók globális fizikai megsemmisítéséhez. Hogy ez egy kivédhetetlen társadalmi folyamat terméke, amely nem javul, nem szűnik meg, nem alku, vita, oktatás vagy felvilágosítás kérdése. Másrészt Herzlben mindez erős felháborodást, tiltakozást, ellenállást váltott ki, s egy aktív, tevékeny „ellenszer” sürgető kidolgozásának szükségességét vetette fel.

Ebben az időszakban azonban mindarról, ami ezt a gondolatsort megérelte benne, in statu nascendi csak alig tudott beszélni, verbalizálható módon csak 1899-re állt össze számára a kép.¹¹ Ez viszont azt is jelenti, hogy ami Herzl aktuális munkásságában megjelenik (természetesen már cionisztikus korszakának első, még pszichésen regresszív időszakában), az gyakran nem azonos azzal, ami őt valójában, mélyen izgatja (tehát a konkrét antiszemita események, provokációk): ezek már csak a provokációkra adott reakciók, akciótervezetek lesznek.

Másrésztől meg kell jegyezni, hogy a *Feljegyzésekben* és a *Napló (Zionistisches Tagebuch)* I. kötetében¹² szereplő levelezést és a közben megjelenő betéteket csak később másolja át az eredeti papírokról. Míg azonban a levelezés minden tekintetben hiteles másolat, a betéteket – bár ezeket is szó szerint írja le – rögtön stilizálja is (természetesen minden szándékosság nélkül). Nyilván ebből fakad, hogy a mondatok automatikusan múlt időbe is kerülnek. Így, míg a levelekből számos következtetés vonható le Herzl aktuális lelkiállapotáról (l. lejjebb), ugyanez közvetlenül a levelek után szereplő betétekről már nem mondható el.

A témánk szempontjából fontos egyes újságcik-kei, levelei nem szerepelnek az *Önéletrajzi feljegyzésekben*, illetve *Naplójában*, így ezek végeredményben csak a különböző életrajzi művekben találhatók meg.¹³

Az *Önéletrajzi feljegyzésekben*, az 1892–94-es időszakban alig jelennek meg adatok arról, hogy a zsidókérdéssel foglalkozott volna. A zsidókérdés a maga töménységében a *Zionistische Tagebuch* I. kötetébe hirtelen, szinte minden bevezetés nélkül robban be. Ugyanakkor az életrajz adatait vizsgálva¹⁴ kiderül, hogy Herzl 1892-től szinte folyamatosan foglalkozik a zsidókérdéssel, lapját – a *Neue Freie Presse*t – folyamatosan tudósítja a zsidó világ, illetve az európai antiszemita történések eseményeiről. Ennek alapján viszont már egyenes összefüggések fedezhetők fel az általa súlyosnak vélt antiszemita jelenségek és aktuális lelkiállapota között.

A jelzett 1892-es év elején kiderülnek az általa csodált francia demokrácia, humanizmus és igazságosság számára váratlan visszasságai, a parlament és a hadsereg antiszemita megnyilvánulásai. Újságjában vázlatos tudósításai jelennek meg, például Oswald Boxer öngyilkosságáról, aki 1891-től az Oroszországból Brazíliába menekült zsidók által alapított mezőgazdasági telepekről tudósított (Herzl jó barátja volt); vagy Paul Friedmannról, aki az északnyugati arab sivatagban működő zsidó telepekről számolt be saját újságjának. (Friedmann ezeket a telepeket a jövőendő zsidó államiság előzményeinek tartotta, és már akkor Hirsch báróhoz fordult segítségért!). A lapban beszámolt egy börzeügynök családi ügyéről, aki (szinte előre vetítve a későbbi Panama-botrány gyakorlatát) egy, a zsidók elleni koncepciókért akart faragni saját büntetőügyéből, valamint az oroszországi zsidóüldözésekről egy egyesült államokbeli Vizsgáló Bizottság „szemüvegén keresztül”.

Ezek még tárgyilagos beszámolók. Ennél közelebbről érinti Herzlt Drumont antiszemita könyve, „mert ő művész, intellektuel”. Erről is beszámol újságjának. Csak mellékesen, más írásaiból derül ki, milyen mélyen megrázta a könyv. Ezen írásaiban az eddigiektől eltérően, a zsidókérdés ügyében személyes hangot üt meg. 1892 márciusában Hugo Wittmannhoz írt levelében keserűen jegyzi meg, hogy „akár a politikai életben is részt vehetnék, de zsidó vagyok Ausztriában”. (Az *Önéletrajzi feljegyzésekben* – gyakorlatilag izoláltan – két levél foglalkozik a zsidókérdéssel, azaz antiszemita problematiká-

val: egy Friedrich Leitenberger bárónak szóló hosszú, és az idézett, Hugo Wittmann-nak írt levél). Júniusban személyes hangú kritikát közöl Henri Lavedan *Aurec hercege* című írásáról, amelyben a fő kérdés a nemesség és a zsidóság viszonya. Ezt a kérdést (még hosszú ideig) a „zsidó tulajdonságok elemzésén és levetésén” keresztül közelíti meg. (Drumont könyvének hatásáról ugyanakkor direkt módon csak 1895 júniusában tud beszámolni).

1892 június–júliusában az európai újságok már körkérdéseket tesznek fel nagy politikusoknak – köztük a pápának is – az aktuális zsidókérdésről. 1892 augusztusában jelenik meg Herzl első összefüggő, e tárgyban érdekelt, személyes hangú tanulmánya *A francia antiszemitizmusról* címmel.

Herzl számára a zsidókérdés ekkor még teológiai probléma és önérzeti felháborodáson kívül nem tud vele mit kezdeni. 1892 vége felé emeli ki e kérdéskört a vallási keretből, és kezdi tárgyalni szociális (szociológiai) kérdésként. (Többek között a *Neue Freie Presse*ben megjelent cikkekben is.)

Egyik oldalról kifejezetten foglalkozni kezd a zsidókérdéssel (*Önéletrajzi feljegyzésekben* erről sincs szó). Elkészül egy 22 oldalas tanulmánya, melyben részletesen kifejti (amit majd az *Új gettóban*¹⁵ fejleszt tovább), hogy a zsidók számukra idegen földön élnek, amivel nem lehet mit kezdeni, ezen nem lehet változtatni. Javaslatá ekkor az, hogy a zsidóknak ki kell keresztelkedniük (erről szól a dolgozat kb. első egytizede), majd fordít, és szinte tudományosan levezeti: a zsidóellenesség nagy népi mozgás eredménye, tehát humanitárius megoldások nem visznek előre. Csak hasonló népi-társadalmi mozgalom segíthet, melyet ekkor még csak a szocializmusban találhatott meg. (Itt is hangsúlyozandó, hogy Herzl nem tud igazában beszélni a Panama-botrányról és annak – ebben az időben élesebbé váló – zsidó vonatkozásairól, ugyanakkor szinte „csúsztatott reakcióként” a zsidókérdés vizsgálatában tovább lép, és társadalmi kérdésnek tekintti. Egyben megoldásmódokat keres.)

Másik oldalról viszont megint menekül a téma elől, és a francia viszonyokat minden antiszemita vonatkozás nélkül a Palais Bourbonban vázolja (igen nagy sikert is arat vele).

1893 közepe felé ismét sokat foglalkozik a zsidókérdéssel (de nem beszél az antiszemita történésekről). 1893 áprilisában levelet ír Leitenbergernek (mely az *Önéletrajzi feljegyzésekben* nem szerepel). Itt már határozottan leírja: „Zsidókérdés van, ta-

gadni nem lehet. A protestáns Németországban a szocializmus, a katolikus Ausztriában a kikeresztelkedés jöhet csak szóba.” Beszélget Moritz Benedicctel (a *Neue Freie Presse* egyik tulajdonosával), elmondja neki fenti elgondolásait, és nyilvánosságot kér számára az újságban. Benedict ezt sok szempontból lehetetlennek tartja. (Erről Herzl összefüggően és konkrétan megint csak 2 évvel később tudott írni.¹⁶ Másrészt a *Cionista Napló*ban, a 47–48. oldalon ezekről az élményekről is beszámol.) Ekkor eljut odáig, hogy „tehát nincs megoldás...”¹⁷ 1893 augusztusa táján a zsidókérdés ismét háttérbe kerül, Herzl szociális kérdésekkel, utópikus szocialista elképzelésekkel, anarchista mozgalmakkal foglalkozik, ezekről tudósít. 1894 elején az aktuális nagy színházi események kötik le a figyelmét (ezek viszont már szerepelnek az *Önéletrajzi feljegyzésekben* is).

1894 szeptembere megint fordulópontot hoz: Herzl Bécsben nyaral, szüleinél, gyerekeinél. A vonaton az egyik utas „disznó zsidó”-nak nevez valakit, ami mélyen megrázza Herzlt, de az ügynek nincs egyenes folytatása. (Egyébként a *Cionista Napló*ban, a 45. oldalon az általa átélt „antiszemita jelenségek” sorában megemlíti ezt az esetet – minden idő- és élményösszefüggés nélkül. Ekkor derül ki, hogy 1888-ban, Mainzban már átélt egy „hep hep”-ezést. Ennek kapcsán semmilyen reakcióról nem tudunk.) Most azonban ismét foglalkozni kezd a zsidókérdéssel. Regál az aktuális bécsi antiszemita jelenségekre. Váratlanul a gettó és a manifeszt gettó utáni állapotokról elmélkedik (ami később az *Új Gettó*ban visszatér, már teljesebb formában).¹⁸ Kifejti, hogy az antiszemitizmus az emancipáció következménye. Ennek magyarázata Herzl számára ekkor még természettudományos elveken alapul, így ezen társadalmi kérdés megoldására ismét a „zsidó karakterjegyek” megszüntetését tudja csak ajánlani.

1894 októberében ifj. Alexander Dumas a *Femme de Claude* című regényében egy zsidó „újhaza” szükségességéről ír. Herzl ezt visszautasítja, mondván: elképzelhetetlen, de ha megvalósulna is, a zsidók gyorsan rájönnének, hogy már régen elidegenedtek egymástól, a köztük lévő kapocs sokkal gyengébb, mint az, amely az anyanépekkel, szokásokkal köti össze őket. „Az ötlet nevetséges”, írja.¹⁹

1894. október 19-én Samuel Friedrich Beernél ül modellt, aki szoborportrét készít róla. A beszélgetés a növekvő antiszemitizmusról folyik. Herzl egyre nyugtalanabb lesz, közli, hogy „a zsidóknak nincs szükségük arra, hogy művészek vagy pénzemberek legyenek. A folt [a középkori sárga foltról van szó] tapad. A zsidók nem jöttek még ki a gettóból...” Ekkor hirtelen felugrik, és elrohan. „...mint egy bazaltblokk, nőtt ki a fejemből egy új darab ötlete...” írja később. Révész Béla *Max Nordau élete* című könyvében²⁰ erről az időszakról a következőket írja, illetve idézi még: „...nem törődtem azzal, hogy rokonszenves-e a téma? Nem akarok szimpatikus költő lenni [...] a kérdést igyekeztem minden erőmmel megvitatni [...] könnyíteni akartam a szívemen [...] szinte robbant az elkészült lélek, és amiben nem hitt, hogy színpadon ezt a témát előadhas-sák, mégis megpróbálta, levelet írt egyik prágai dramaturg ismerősének, s ebben a levélben a nevezetes sorokat írta: valóban ez a színmű egy darab zsidó politika. Egy ideje úgy érzem, hogy nincs igazibb célja az én életemnek, minthogy a zsidó nép ügyét szolgáljam... valami történik velem... el sem tudom mondani, mit érzek... mintha ólomtömbök volnának rajtam, és valaki, valami fölrepül előttem... mint a madár, úgy repül... hogy tud repülni?... csak nézek utána...”²¹

Jól követhető, ahogy a zaklatott állapot elmélyül, a zsidóság témája egyre énközelibbé válik. Megjelenik a hivatástudat, Herzl a zsidó sors megoldásának aktív szereplőjévé válik. De tenni ekkor még nem tud semmit – ez szinte fel sem merülhet. Megírja darabját, a *Gettót* (ahogy később nevezi az *Új gettót*²²). Ezt minden igyekezetével a nyilvánosságnak szánja. Ugyanakkor még álnevet keres (Albert Schna-

Herzl 1898-ban

bel). Kifejezetten kéri Schnitzlert, hogy csak ezen a néven adja le a színházaknak a darab kéziratát (legelőször is a Deutsches Theater in Berlinnek). (Levél Arthur Schnitzlernek, 1894. november 8.²⁵) Az *Újgettő* ügyében hosszan levelezik Schnitzlerrel, aki mindent megtesz ugyan a cél érdekében, de a darab esztétikai értéke csekély, a tartalmát általában igen veszélyes „bombá”-nak tartják. Herzl kitartóan harcol a színházi előadásért, közben visszatér mindennapi életéhez, különböző események tudósításához.

1894 decemberében ismét összefoglaló glosszát ír Franciaország állapotáról, aktuális problémáiról (*Überblick über Frankreich*). A téma a köztársaság, a szocializmus, az anarchia. Hangsúlyozza, hogy Franciaország nagy nemzet, a világ kulturális központja. (Zsidókérdésről, Dreyfuss-ügyről nem esik szó).

Herzl (de Nordau és sok más ember) számára is a Dreyfuss-perben az ítélethozatal és a lefokozás (1895. január 5.) időszaka lesz a kételkedés korszaka. Megdöbben a hadsereg, a kormány, a tömeg intenzív antiszemitizmusa, amely egy helyi kémügy kapcsán kerül felszínre. Herzl bizonytalansága fokozódik, egyre világosabbá válik a növekvő, szorító, gyakorlatilag egész Európára kiterjedő antiszemitizmus veszélye. Ugyanakkor a Dreyfuss-perrel kapcsolatos konkrét gondolatait, ítéleteit csak 1899-ben tudja közölni a *Die Welt*-ben. Mégis újra – bár indirekt módon – előtérbe kerül a zsidókérdés és a megoldás dilemmája. Kétségbeejtő számára, hogy a francia parlamentben egyre több szó esik a zsidók beolvadási képtelenségéről, egyre több képviselő követel drasztikus adminisztratív intézkedéseket a zsidók ellen. Bécsben, a polgármesteri hivatalból kiutasítják dr. Heinrich Friedjungot, mert zsidó. Lueger komoly sikereket ér el a polgármesteri választásokon.

Herzl jól láthatóan egyre nyugtalanabb, türelmetlenebb. Egyre nehezebben viseli az *Újgettő* színházi előadásának elmaradását. 1895. február 16-án már paranoid módon Schnitzler árulására gondol. Úgy érzi, barátja, akiben fenntartás nélkül megbízott, akinek segítségét a legevidensebb elvárással kérte, cserbenhagyta. Alex Bein²⁴ leírja, hogy ekkor már kétségbeejtő magányosság- és kilátástalanságérzés gyötri. Herzl számára ekkor már világos, hogy a zsidógyűlölet olyan mély társadalmi jelenség, amely életveszélyt jelent a zsidóság számára (ezt megfogalmazni majd csak a bázeli kongresszus idején tudja), s hogy csak társadalmi szinten lehet ellene

védekezni. A kikeresztelkedést mint megoldást immár egyértelműen elveti. De még nem tudja, mi a teendő. Ekkor már mélyen izolálódik, súlyosan szorong, tele van kétségekkel, ötletbetörésekkel. 1895 március–áprilisa ezen érés ideje. Az evidencia erejével tör rá a gondolat, hogy ki kell vándorolni, önálló országot kell alapítani. (A gondolat írásban először a Hirsch számára írt 22 oldalas dolgozatban jelenik meg, már teljesen énközelien: „...mozgalmat kell teremteni. A jelszavunk egyszerű: haza akarunk menni!” – 1895. május vége.) Ez Herzl cionisztikus korszakának kezdete. Ez az evidencia annál gyötrőbb, mivel a biztos tudathoz a teljes tanácstalanság társult: mit kell tenni, hogy „biztos elgondolása” kivitelezhető legyen. Körülbelül háromnegyed év kellett ahhoz, hogy megszülessen a politikai cionizmus akciótervezete, hogy ezt részleteiben ki tudja dolgozni, képes legyen verbalizálni.

Ez a súlyosan feszítő közeg vezetett ahhoz a *pszichóziszerű állapot*hoz, amely kreatív módon lehetővé tette Herzl akcióba lépését.

Azt, hogy Herzl egy pszichóziszerű állapoton ment keresztül, minden életrajz írója kisebb-nagyobb részletességgel leírja. Ezt a szakaszt, például „átváltozás”-nak (Wandlung – T. Herzl: *Zionistisches Tagebuch*²⁵ – Bevezetés 17. o.), vagy (Révész Béla *Max Nordau életében*²⁶) „metamorfózis”-nak, illetve „magára ébredés”-nek (71. o.) nevezik. Tulajdonképpen arról az átváltozásról van szó, amelynek során egy sikeres újságíróból fokként politikus, egy születő mozgalom vezetője lesz. Leírják heveny izgalmi állapotát, szétesettségét, nyugtalanágát. Papírdarabokra írja hirtelen támadó, gátlástalanul feltörő, felröppenő ötleteit. Herzl *Napló*-jának előszavában Alex Bein leírja, hogy ez az állapot egyes leveleiben is felfedezhető. A Hirschhez írt harmadik levelét idézi, amelyben „a kaotikus gondolatok arra utalnak, hogy ez az egész helyzet, a Hirschsel kialakuló vita Herzlre sokkal mélyebben hatott, mint a címzetre”. Majd később, „...mintha hatalmas álmom járna fölöttem. Napok, hetek óta folyton ez a munka kísért. Valósággal elvesztem önmagamát. Elkísér mindenüvé, áttemel a mindennapi beszélgetéseken, gúnyolódva áttekint a vállamon az elem helyezett zsurnalisztikai munkáimra, egyre bolygat, mámorít, másra gondolni sem tudok...” (Herzl *Napló*²⁷ – Előszó 15. o. – magyarrá fordítás: Révész Béla, i. m.²⁸)

A Herzlről szóló irodalomban ezt az állapotot általában csak leírják, tudomásul veszik, nem magya-

rázzák. Alex Bein a *Napló* előszavában még így folytatja: „...jól ismert, látomások hasonló áramlása, illetve ezek leírása vallásalapítóknál [...] a hirtelen átváltozások a kétségek és hitetlenség felől, a nyilvánított igazságok hitéig, az egyéni hivatáson keresztül, annak elterjesztéséig. De ezekről alig van közvetlen híradásunk, dokumentáris tanúvallomásaink, amelyek a változás és »fogantatás« folyamata alatt születtek volna. Ezek az események általában közvetve, később kerülnek leírásra, hívő fiatalok, illetve a legendák közvetítésével. Talán valamivel közvetlenebb, autentikusabb közvetítést láthatunk a bibliai zsidó próféták vízióit illetően, amikor »Is-tentől átvett-kinyilatkoztatott« szavak, látomások, intő beszédek, jövőbeli reménységek kerültek leírásra, vagy egy fiatalabbnak lediktálták ezeket (mint pl. Jeremiás Baruch ben Nerijah-nak) [...] Itt azonban, Herzl *Naplójában* egy racionálisan gondolkodó író írja le mondanivalóját, aki a nyelv (német) kiváló használója, aki gondolatait, érzéseit, vágyait és benyomásait minden gátlás és félnkség nélkül tudja kifejezni...”²⁹

Ezzel szemben világosan látnunk kell, hogy – e témát illetően – Herzl, bármennyire ura volt is a nyelvnek, gondolatai, érzéseit kifejezésének, a nyomasztó feszültség, szorongás tudatszűkítő hatása alatt élményeit inkább elfojtotta, aktuálisan verbalizálni (írásaiba átteni) nem tudta. (A rendelkezésemre álló adatokból nem tudom megállapítani, hogy ez a lelki védekező mechanizmus Herzlnél rendszeresen jelentkez-e, vagy inkább csak ez a mély krízis aktíválta.)

Az őt izgató események (az antiszemita történések, provokációk) gyakran csak később, búvópatak-szerűen tudtak előtörni, pedig már mélyen megrázzák, és aktivitásba sodorják. Miközben folyamatosan az antiszemita incidensek elleni intézkedéseken töri a fejét, magukról az incidensekről cikkeiben, leveleiben alig ejt szót. Főleg ellenintézkedés-tervezetei jelennek meg írásaiban. Illetve e folyamat két oldala (az atrocitások és az ellenintézkedés-tervezetek) írásaiban különválik: hasítódik. (Erre a jelenségre – konkrét megjelenési formájában – a későbbiekben pontról pontra igyekszem rámutatni.)

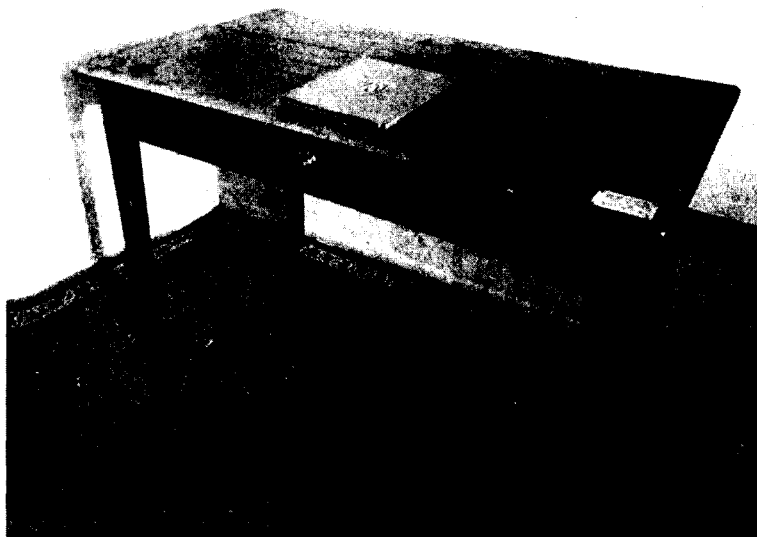
Tehát, mint alább látni fogjuk, az „atrocitások” aktuálisan egyre inkább csak mint tudatközel, összefolyni hajlamos izgalmi göcök tudnak megjelenni, amelyek a felszínen végül is

egységes, fejlődő – az antiszemitizmus elleni – akcióterv kialakulását generálják. Konkrétan ezek az atrocitások csak hónapokkal, évekkel később kerülnek a tudatába úgy, hogy össze tudja kötni őket akciótervezeteivel. Ez már a nyílt politikai aktivitás időszaka (amely 1896 elejétől, azaz a *Judenstaat* megjelenésétől számítható). Ugyanakkor jól követhetően a *Napló*ban is csak ezután bontakozhatnak ki az események, történések, reakciók már logikus lánc o l a t a i .

Ehhez társult még – úgy tűnik, szinte kényszeres, de ebben az állapotban sok reális elemet is mutató – félelme, hogy ha nem személyesen adja elő ideáit, azok eltorzulnak, és mások számára végképp elfogadhatatlanná válnak. Emiatt állandóan titkolódzott, menekült e témával a nyilvánosság elől. Ahogy állapotja javult, úgy mert egyre inkább kilépni gondolataival az emberek elé, s ez a folyamat tovább javította gondolatainak kifejezhetőségét, integrálhatóságát. Tehát a nyilvánosság elé lépésének mértéke egy-

Herzl a baseli Rajnahídnál

Herzl párizsi íróasztala, melyen a *Judenstaat*ot írta

ben állapotjavulásának is egyik indikátorává vált.

Ez az az erős szorongással teli, felelősségtől terhes időszak, amikor az összefüggéstelenség látható jelei mellett (nagyon is gyakran észlelhető emberi reakcióként) az indulatok erejével akarja a belső és külső akadályokat elgördíteni. Hiszen fantasztikus erővel nyomja az a belső készlet, hivatástudat, amely ebben az állapotban szinte mindig uralja a képet. Herzl mindig nagy felelősségtudattal, szorgalommal, hévvel végezte újságírói munkáját, de ez egy más, sokkal mélyebb, hevesebb, kétségbe ejtőbb helyzet, sokkal mélyebb, hevesebb, kétségbe ejtőbb készlettel.

Általában véve ez az állapot, ha kreatív betegségként jelenik meg, és pszichózis szintű regresszióhoz vezet, nem szokta a valódi pszichózis elemeit mutatni, a kapcsolat a külvilággal általában végig megmarad, hosszmetészetében egy idő után – a megfigyelő számára – világossá válik, hogy a megjelenő új gondolatok nem téveseszmék, hanem új, eddig fel nem ismert objektív jelenségek. Ezeket el lehet fogadni, vagy szembe lehet velük helyezkedni, esetleg a kreatív egyén halála után újra fel lehet fedezni őket. A kreatív betegség tulajdonképpen „arra való”, hogy ebben a fellazult állapotban az új-eredeti gondolatok inkább felszínre tudjanak kerülni, verbalizálhatóvá, rendszerezhetővé, integrálhatóvá válhassanak. Végeredményben ezek belső, spontán lelki műveletek, amelyek kapcsán a regresszió is spontán módon,

vagy az egyén számára fontos személy segítségével oldódik. Ez a segítség nem tematikus, hanem aspecifikus, a mély szinkronitást eredményező empátiaként érkezik a környezetből. Ennek keretén belül változik meg az egyén személyisége, élethivatása is.

Az alábbiakban ezen folyamat konkrét elemeit, a kreatív átalakulás konkrét szakaszait mutatom be Herzlnél, s illesztem be személyiségstruktúrájába, életvezetésébe.

Kétségtelen, hogy amikor zaklatott állapotában első két alkalommal írt Hirschnek (1895. május első fele, illetve május 24.), levelei magabiztosak, a szövegek koherensek. A második levél már kissé bizonytalanabb. Zavarja Herzlt, hogy a találkozó nem rögtön jött létre. Fél attól – mint még sokáig –, hogy gondolatainak részleges megismerése eltorzítja a tartalmat, hogy – Nyugat-Európában, a határozottan ellentétes trendek miatt – ezeket a kétségtelenül újszerű javaslatokat örültségként tudják csak elkönyvelni. Itt jelenik meg először az a tendencia, hogy hitelességét neves újságíró mivoltával akarja alátámasztani. Türelmetlensége, lobbanékonyasága, kapkodása először Hirschsel való beszélgetése során kerül felszínre. Ez okozza egyébként a beszélgetés kudarcát, megszakadását. A beszélgetést követő napon Hirschnek írt (harmadik) levél (1895. június 3.) először jelzi hitelesen mélyülő regresszív állapotát. A levél nemcsak enyhén inkoherens, hanem sugárzik belőle a mély agresszió, a sajátos megalomán attitűd, a kioktató, támadó sértettség. Végeredményben Hirsch nem tudhat Herzl ötleteiről (ezekről csak kezdtek beszélni), de rögtön csillagászati pénzösszegekről beszél, amiket Hirschtől – szinte – követel. Teljesen biztos megoldásokról beszél, amelyek előrevisznek a Hirsch által is egyre fenyegetőbbnek érzékelt antiszemitizmus ellen. Mindezt olyan módon, amit Hirsch soha nem tudott elfogadni (hiszen ezért szakadt meg tárgyalásuk is), amit viszont Herzl regresszív lendületében már nem tudott befogadni. Mindezek után a levél azzal fejeződik be, hogy Hirschtől szigorú titoktartást kér. Kétségtelen, hogy a beszélgetés és az ezt követő levél nemcsak zaklatottságról tanúskodik, hanem akár valamilyen felfedezői tébolyban szenvedő egyén megnyilvánulására is utalhatna. Nem véletlen, hogy ezek után Hirsch nem válaszolt.

Tulajdonképpen hasonló alaki elemek észlelhe-

tők a Rothschild Tanácshoz (1895. június 13., 14., 15-én, illetve 28-án), majd Gudemann rabbihoz (1895. június 11., 16., illetve 17-én) ebben az időszakban írt levelekben is, melyekben két, egymás mellett észlelhető tendencia állapítható meg. Egyrészt, ebben az időben Herzl már elkészült a Rothschild családdal írt kb. 50–60 oldalas tanulmányával, mely még hézagos ugyan, de azt jelzi, hogy június hó folyamán új gondolatai, megoldástervezetei – mély regresszív állapota ellenére is – kezdenek megfogalmazhatóvá válni. Ugyanakkor az ismert félelemből fakadóan a témát még nem meri részletezni, csak sejteti és jelzi, hogy „megtalálta a zsidókérdés megoldását”. Ezt különböző jellegű kioktatás és türelmetlenség egészíti ki. Haragos-kioktató hangnemet használ Gudemann-nal szemben – miután a rabbi – számára nem kielégítő – válaszevelet ír. Titokzatos és titoktartást követel. Hitelességét, megbízhatóságát továbbra is neves újságírói mivoltával kívánja igazolni. Érzí, hogy mindez furcsa, talán bizarr, őrülségnek hat. Esetleges betegségét azzal kívánja cáfolni, hogy kijelenti, nem beteg, másrészt – szintén bizonyítási céllal – a levélben számolási feladatokat végez. Strukturálisan ezek a jelenségek mély regresszióra utalnak. Mind-ezt mélyreható, zaklató indulat „sugárzása” egészíti ki. E szubjektív elemek főleg akkor tűnnek fel, ha elolvastuk későbbi – július hó folyamán írt – leveleit is (pl. Gudemannhoz), amelyekben már hiányzik a haragos elem, s kedvesség, meggyőző emberi erő sugárzik belőlük. (Ez az időszak egyébként a mély regresszióból való lassú, fokozatos kijövetel szakasza.)

Az előző típusú levelekre vagy nem kap választ, vagy tartózkodó választ kap. A későbbi levelekre adott reakciók (Gudemanné, vagy akár Meyer-Cohné) viszont inkább már azt az érzést keltik, hogy „nem kell félni ettől az embertől, nincs kockázat, barátságból megtesszük neki, hogy találkozzunk vele”. A Gudemannhoz írt későbbi levelek nem követelődznek, hanem kérnek, nem utasítanak feladatokra, hanem kikérik a címzettek véleményét. Herzl ekkor sem közli megoldásának tartalmi vonatkozásait, de ezt már elfogadhatóbban meg tudja indokolni. A levelek egyre koherensebbek. (Ezek – mint fentebb jeleztem – 1895. július hónapra esnek).

1895. július 6-án és 16-án Herzl fontos beszélgetéseket folytat Max Nordau-val. Nem mindenben értenek egyet, de Nordau az első, aki hitelesen tá-

mogatja. Kétségtelen, hogy legalábbis időben, ezt követően észlelhető leveleiben az a változás, ami a *rendeződé*nek, a kapcsolatteremtő képesség lassú visszatérésének kezdetét jelzi, s a gondolatait is jobban meg tudja fogalmazni.

1895. július 27-én hagyja el Párizst. Bécsben, Ausztria különböző helyein nyaral. Az ezt követő körülbelül három hét a Gudemann-nal és Meyer-Cohnnal való találkozás szervezésének állhatatos, kitartó, már csak enyhe indulati regressziókat mutató életszakasza. A három ember augusztus 18-án találkozik. Herzl ekkor kezd tudni ismét kivárni, kulturáltan, szinte diplomatikusan viselkedni (ami *Naplójából* derül ki). (Kivárni tudása, frusztráció-toleranciájának fokozatos megjelenése javulásának fontos indikátora. A regresszív állapotoknak általában kísérelő jelensége – így Herzlnél is –, hogy nem tud kivárni. Mindenfajta frusztráció, így a várakoztatás is komoly indulatokat indít/hat/ el. Mint láttuk, Herzlnél is pozitív feed-backszerűen, pszichésen negatív köröket provokált.) Ekkor már el tudja viselni, ki tudja várni, hogy a Rothschild Tanácshoz írt tanulmányát három részletben olvassa fel. A találkozást követő, Gudemann-nak és Meyer-Cohnnak írt leveleiben (a regressziót megelőző stílusában) kulturáltan vitatkozik, tanácsaiból a jövőt illetően sokat meg is tud fogadni. (Itt kiemelném az utópiáról alkotott nézeteinek megvédését. Megfogadja azt a tanácsot, hogy a Rothschildokhoz írt tanulmányával regényben kell a nagy nyilvánossághoz fordulnia. – Ez kétélű tanács. Lehet, hogy Herzlt inkább az írói tevékenység felé akarták terelni, de a valóságban ez jelentős lépés lett a nyilvánosság felé nyitás során, ami – mint tudjuk – e témában számára hosszú ideig szorongató probléma volt.)

Ezt az időszakot részben már az intenzívebb koherencia, gondolatainak aktuálisan is egyre jobb hatásfokú verbalizálása jellemzi. Ezzel párhuzamosan egyben már észlelhető, hogy önmagát mind inkább tudja vállalni. Mindez azt tükrözi, hogy fanatizmusának nyers indulatait egyre hatékonyabb, megfontoltabb, érettebb pszichés mechanizmusok váltották fel. Ez viszont azt eredményezi, hogy ebben az időszakban (augusztus–október) egyre több emberrel tud nyíltan beszélni, a témát részletesen kifejtve. (Például dr. Ehrlich pénzügyi újságíróval, Bacherral és Benediktrel – a *Neue Freie Presse* tulajdonosaival, Leinkauf pénzügyi szakemberrel, Singer professzorral, David Guttmann-nal és család-

jával. Már e témával foglalkozó újság működtetésére gondol, ezért beszél Bacherral és Benedikttel, dr. Glogannal.) A beszélgetések során hol elméletileg támogatják (gyakorlatilag inkább nem), hol kifejezetten ellentmondanak neki. Kétségtelen azonban, hogy ezek a beszélgetések már többé-kevésbé tárgyszerűek. Fontosságuk témánk szempontjából az, hogy megedzik a nyilvánosság előtti szereplésben, és segítik a téma egyre mélyebb átgondolását.

A regresszióból való fokozatos kijövetellel párhuzamosan (míg július folyamán Nordau-val tudott pszichológiai szempontból fontos összhangba kerülni) augusztusban Gudemantól kapott mély érzelmi támogatást („...Ön olyanak tűnik nekem, mint Mózes...”), november elején a Gudemann-nál vele összejövő Fleissig rabbitól mély érzelmi megerősítést. Ezek már közvetlenül – a *Napló*ból következően – segítik koherens harckészségét – még akkor is, ha időközben Gudemann az egész elméletét cáfolni próbálja, Fleissigtől pedig érdemi támogatást nem várhat. November közepén (1895. november 17.) ismét találkozik Nordau-val, ami a két ember mély szinkronitásának kialakulásával gyakorlatilag már a *teljes értékű harc*os politikus helyzetébe hozza Herzlt. (Véleményem szerint Max Nordau érdeme nemcsak Herzl munkájának támogatása, az elnökhelyettesi feladatok ellátása volt, hanem tartós „pszichés védő funkciója”-nak gyakorlása is.)

A következő lépésként Londonban már érdeklődő (hol elfogadó, hol elutasító) csoportok „nyilvánossága” előtt jelenik meg, s röviddel később, 1896. január–februárban a *Judenstaat* által a nagy zsidó és nem zsidó tömegek felé tud fordulni.

A *Judenstaat* sok hasonló elemet mutat a Rothschild Tanácshoz írt tanulmány gondolataival, de már beépíti az időközben lezajlott viták anyagait, véletlenszerűen felszínre került ötleteit. A *Judenstaat* azonban alapvetően különbözik korábbi munkáitól, levelezésétől. A bevezető tudományos szintű, ma úgy mondanánk, politológiai munka. A mű végig logikus, koherens, jól követhető. Bár tele van utópikus elemekkel, sok, már akkor is belátható politikai, gazdasági, jogi kritériumot tartalmaz. Herzl itt már nem kér, követel, hanem „előterjeszt”. Nemcsak egy-egy gazdag emberre alapoz, hanem a nép, a tömegek elé lép. Mindez együttvéve azt jelenti, hogy míg a kontextus a Rothschild Tanácshoz írt tanulmányban a leírtakat még inkább a fantazmagória kategóriájába terelte, a *Judenstaat*ban már egy – akár meg is valósítható – utópia és lehetőség for-

máját öltötte.

Herzl zsenialitása ekkorra kibontakozott, a továbbbi, a *cionizmus*hoz kötődő életútja már sínre került.

Miben áll Herzl földrengésszerű hatása? Ahogy Halász Zoltán írja: „...Herzl könyve [*Judenstaat*], – de hozzátehetjük, egész cionista munkássága – úgy hatott, mint a tóba dobott sziklatömb. Felkavarta az állóvizet, és hatalmas hullámokat indított...”³⁰

Először is olyan hatalmas, ellenállhatatlan és élete végéig kiapadhatatlan energia szabadult fel belőle, ami alapvetően – akár negatív, akár pozitív irányban – megmozgatta népét. Az általa kidolgozott programot fanatikus erővel, megállíthatatlanul vitte előre.

Milyen „képtelenségeket” varázsolt Herzl – a minden lemorzsolódás ellenére folyamatosan növekvő – zsidó táborának lelkében valósággá? Olyanokat,

– hogy 2000 év után újból államot lehet létesíteni;

– túl lehet lépni a nagyhatalmak ellentétes politikai-katonai érdekein;

– túl lehet jutni a keresztény egyház teológiai jellegű, mély és nyílt ellenkezésén;

– túl lehet jutni az asszimilációs bilincs ezeknél sokkal veszélyesebb, észrevétlen buktatóin. (Itt arról van szó, hogy a tendenciák, attitűdök nehezen követhető, gyakran nehezen tetten érhető, csak „alattomosan ható”, „mélységesen mély” meggyőződésekkel termelnek ki. Ezekre észérvek nem hatnak, a meggyőzési kísérletek gyakran közömbös, vagy éppen fordított és ingerült reakciókat, ellenvéleményeket provokálnak. E meggyőződések tulajdonképpen akaratlanul a többségtől „átvett” tendenciák, mint például az, hogy a zsidó nemzeti tudat – tendenciózus torzítással –, nacionalizmus valami rossz dolog; vagy abban például, hogy a zsidó állam csak egy új típusú gettosodást eredményez; illetve hogy mindezekkel csak az antiszemitizmust növeljük. Kétségtelen, hogy ezek az asszimilációs viszonyok a holokauszt óta – térben, időben és a különböző zsidó rétegeket tekintve – változtak, kifejezetten heterogénné váltak – de taglalásuk már túlnő a jelen dolgozat keretein.)

Herzl táborá mélyen elfogadta, hitte, hogy túl lehet jutni az „egész világ” (heterogén, de működő) ellenállásán, ki lehet használni a pillanatnyi nagyhatalmi érdekekből fakadó támogatásokat, azt, hogy a problémát komolyan veszik.

Herzl kézzel fogható valósággá varázsolta azt az igen mély pszichológiai tételt, hogy valamit csak akkor lehet megcsinálni, véghezvinni, ha valóban, a mélyben is akarjuk („Im tircu...”). Ellenkező esetben számos „hatékony külső ok” miatt a dolgok nem nagyon fognak sikerülni. Túl az általános pszichológiai mondanivalón, tudjuk, hogy ez a tétel a zsidó nép „ösztönös”, régi gyakorlatában mindig mélyen benne volt, hiszen másként hogyan lehetett volna mindazt túlélni, amit a zsidó nép története során elszenvedett. De ilyen tudatosan, ilyen lendülettel ilyen horderejű tettet a zsidó történelemben talán csak két ember tudott véghezvinni: Mózes és Herzl.

Végül Herzl mindezt tovább tudta adni utódainak. Hogyan tudták volna e nélkül az utódok megvalósítani Izraelt, a kezdeti évtizedek túlélését, a békeszerződések viszontagságait...?

Másik oldalról, Herzl munkásságát – a krízis korszaka után – a holisztikus (globális) problémamegragadás jellemezte. Ez egész cionista tevékenységén végigvonult, tartalmilag meghatározta azt.

Vallotta, hogy az egész cionista mozgalom csak akkor tud működni, ha megteremtik az államiságot, közjogilag elismertetik a zsidó államot. Bár ez csak körülbelül ötven év múlva valósult meg, ettől kezdve a cionista mozgalom minden ténykedése ezen virtuális államiság keretén belül zajlott. Gondolok itt az egész mozgalmat irányító Kongresszusra, az országépítést központilag irányító szerveire. Gondolok arra, hogy az addig külön-külön működő palesztinai zsidó telepek az újakkal együtt a virtuális államiságot képviselő jisuvba integrálódhattak, és fejlődőképesse válhattak. Az addig atomizáltan létező mozgalmi és teoretikus munkák összekapcsolódhattak, hatékonyra válhattak. Az egész mozgalom legális, nemzetközi tevékenységgé alakult.

Herzl munkásságának e két oldala és ezek integrátuma (valamint gyümölcse: Izrael újraalakulása) biztosította a zsidó történelem egyik legeredettebb fordulatát, illetve még Herzl életében, ennek megindulását.

A zsidó történelemben kb. 3000 évvel ezelőtt játszódott le hasonló történet. Az érdekesség kedvéért szeretném e két mozgalom vezetőinek, Mózesnek és Herzlnek munkásságát, a fentiek figyelembevételével párhuzamba állítani:

– mindketten a maguk korának megfelelően „asszimilált” zsidók voltak, társadalmuknak megbecsült, kiemelt pozíciójában;

– bizonyos „botrányok” után mindketten gyökeresen szakítottak asszimiláns mivoltukkal;

– e szakítás mindkettőjükénél pszichózszerű állapotot eredményezett (Mózesnél az égő csipkeborkor-epizódra gondolok, amely kétségtelenül lehet kitalált motívum, de olyan krízishelyzet is, amelyet ebbe a motívumba burkoltak);

– mindketten számukra nagyon fontos támogatóra és segítőre leltek (Herzl számára Max Nordau, Mózes számára az akkori kontextusnak megfelelően Isten, illetve az „általa” mellérendelt Áron);

– a probléma megoldását illetően mindketten holisztikusan az egész nép helyzetén való gyökeres változásban, változtatásban gondolkodtak;

Herzl mint Mózes
a hamburgi Bnei Brithpárholy ablaküvegén

– mindketten koruk legmagasabb állami személyiségeivel tárgyaltak (Herzl államfőkkel, a pápával; Mózes az ottani világ urával, a Fáraóval, aki ekkor már nem volt a támogatója);

– mindkettejüknek óriási belső (a zsidóságon belüli) és külső (a befogadó nép) ellenállással kellett megküzdeniük, hathatós belső s talán külső szövetségeseket keresve. A belső ellenállás jellege valószínűleg a két időpontban nagyon hasonló lehetett;

– elgondolásuk társadalmi szinten csak óriási megrázkódtatás után valósulhatott meg (bár e két időpontban a megrázkódtatás másokat ért: Herzl után a holokauszt révén a zsidóságot sújtotta; Mózes idején végeredményben az uralkodó egyiptomiakat); Herzlnek Mózesrel való történelmi szerepanalógiája régi keletű. Gudemann rabbi már 1895-ben, Münchenben való találkozásukkor Mózeshez hasonlította. A többször felmerülő analógon mögött azonban kizárólag a végcél azonossága lebegett. Herzl maga, önmeghatározásában úgy véli, hogy ő éppen az a vezér („a zseniális Mózes mint vezér”), akinek hiányát Pinsker 1882-ben az *Ön-emancipáció*ban hiányolta.

Ahád Háám számára ez az összehasonlítás éppen ellenkező eredményhez vezetett. Ahád Háám (a kultúrcionista frakcióval együtt) kétségbeesetten támadta Herzlt azért, mert asszimiláns voltából kifolyólag nem vette észre az eredeti zsidó kultúra-nyelv megtartásának, felélesztésének, fejlesztésének szükségességét. Ahád Háám³¹ Mózesrel kapcsolatban – a zsidó hagyományokról szólva – a „zsidó próféta-ság eszményképe” a „Próféták Feje” jelzõt tartotta a legmegfelelőbbnek. Ezen koncepció Ahád Háámnál azonban olyan tartalommal telik meg, amelynek alapján Mózes mindennel és mindenkivel összehasonlíthatatlanná válik. Ahád Háám olyan mértékben haragszik Herzlre, annyira félti tőle a zsidóság jövőjét, hogy nála az összehasonlítás fel sem merül. Később, már Herzl halála után jelenik meg a *Válasz-úton* harmadik kötete, amelynek bevezető szavaiban, *Mózes* című tanulmányára utalva, már ekképpen búcsúztatja a zsidó nép nagy vezérét: „...nem kétséges [...], hogy az elhunyt vezér hatalmas mozgatóerővé változik. Talán hatalmasabbá, mint az élő vezér volt. Herzlt, az élő embert lehetett bírálni, tetteit kifogásolni, de Herzl, az ideál, amely most szemünk láttára teremődik, alakul a nép lelkében, fenséges látvány, amely roppant erővel hat majd népünk szellemére...” Ezzel ugyanakkor Ahád Háám azon tézisére utal, amely szerint „...a történelem

igazi hősei, vagyis azok, akik nemzedékekre ható alkotóerői lettek az emberiség fejlődésének, egyáltalán nem maguk a konkrét lények. Nincs olyan történelmi hős, akinek szellemi alakját ne alakította volna át a nép képzelete, egész eltérően attól, amilyen a valóságban volt. Ez elképzelt alak, amelyet a nép a maga hajlamának és szükségleteinek megfelelően teremtett saját magának, ez jelenti sokszor az évezredekken át ható igazi hőst, nem pedig az a rövid ideig élt lény, akinek valódi alakját a nép nem is ismerte...”³²

Miközben e tézis a maga területén történelmi igazságnak tekinthető, a jelen analógiakeresés szempontjából már olyan általánosítást képvisel, amely Herzl és Mózes összehasonlítását eleve lehetetlenné teszi.

Magam részéről a Mózes–Herzl lehetséges analógiát egy olyan rendszeren belül vizsgálom, amely az identitás és kreativitás alakulásának és kibontakozásának egyes konkrét elemeit az egyéni–csoportos–társadalmi területek csomópontjaira helyezi. Ily módon közelítettem meg Herzl személyét és történelmi értékelését egész dolgozatomban. Véleményem szerint ez a kísérlet inkább egy megközelítési lehetőség, amely esetleg Herzl elhelyezésében, illetve a cionizmus történelme egyes elemeinek értékelésében továbbgondolkodást tesz lehetővé.

Még egy érdekes összefüggést említenék, ami talán csak véletlen egybeesés. Sem Mózes, sem Herzl „nem léphetett be” a zsidó államiság területére, nem válhatott a zsidó állam tagjává, esetleg vezetőjévé. Vajon gyökeret verhetett volna-e a zsidó nép e két óriása a zsidó nép önálló államiságában, részt vehetett volna-e az önálló életmódban, kultúrateremtésben? (Ahád Háám gondolatmenetében ugyanezt a kérdést az alábbiak szerint közelíti meg: „...amikor elérkezik az eszme megvalósításának pillanata, nem állhat többé a próféta [és ezt itt az analógon alapján Herzlre vonatkozóan is érzem] a nép élén, át kell adnia másnak a helyét. Attól a pillanattól kezdve ugyanis új korszak kezdődik: a profetizmustól való eltávolodásnak, a kiegyezésnek, a megalkuvásnak korszaka, ahogy ezt az élet küzdelmei természetsszerűleg megkívánják – míg végül is a valóság a próféta ideáljától egészen eltérő alakban ölt testet...”)³³

S végezetül: vajon kikből lesznek azok, akik már csak a „Sinai-félszigeten tudnak »kóborolni«” (és sem Mózes idején, sem, szimbolikus értelemben ma sem jutnak tovább), vagy el sem hagyják „Egyip-

tomot”? Illetve kik azok, akik túljutnak a határon, és építik az Országot. Vajon tudunk-e segíteni pszichológiailag, társadalmilag azoknak, akik a „Sinai-félszigeten »kóborolnak«, vagy bejutottak ugyan az Országba, de lelkükben még nem tudták e bűvös asszimiláns burkot lebontani, és így esetleg ismét visszakerülnek a „Sinai-félsziget”-re.

JEGYZETEK

*A tanulmány az I. Cionista Kongresszus 100. évfordulója tiszteletére, a Magyarországi Cionista Szövetség által Budapesten, 1997. szeptember 2–4. között rendezett konferencián elhangzott előadás alapján készült.

1. Klaus Dethloff (Hg.): *Theodor Herzl, oder der Moses des Fin de siècle*. Hermann Böhlau nachf, Wien–Köln–Graz, 1986. 49. o.

2. *Histoire Universelle des Juifs*. Szerk.: Elie Barnavi. Hachette Référence, 1992. 186–190. o.

3. Halász Zoltán: *Herzl*. Magyar Világ Kiadó, 1995. 75–103. o.; Révész Béla: *Max Nordau élete*. Az író kiadása. Budapest, 1940-es évek eleje (A könyvnyomtatás feltalálásának 500. évében). 75–91. o.; Alex Bein: *Theodor Herzl*. (Biográfia) Ullstein, Frankfurt/M–Berlin, 1983.

4. Herzl *Naplója* (számomra elérhető legújabb kiadása): első kötet (*Levelezések és Önéletrajzi jegyzetek*) – 1866–1895 – Verlag Ullstein GmbH, Berlin–Frankfurt/M. Wien, Propylen Verlag, 1983.; második kötet (*Cionista napló I.*) – 1895–1899. u. a. a kiadó, 1983.; harmadik kötet: (*Cionista napló II.*) – 1899–1904. u. a. a kiadó, 1985.

5. H. Ellenberger: *The discovery of the unconscious*. Basic Books, New York, 1970.

6. *Uo.* 6447–48. o.
7. *Uo.* 890. o.
8. *Uo.* 891. o.
9. *Uo.* 895. o.
10. T. Nussenblatt: *Zeitgenossen über Herzl*. Jüdischer Buch und Kunstverlag, Brünn. 1929.
11. Alex Bein: *i. m.* 66–94. o.
12. Herzl: *Napló*.
13. Halász Zoltán: *i. m.*; Révész Béla: *i. m.*; Alex Bein: *i. m.*
14. Alex Bein: *i. m.* 66–94. o.
15. Theodor Herzl: *Das neue Ghetto. Schauspiel in vier Acten*. Wien 1897; 1903; Wien–Berlin 1920. (Teljes terjedelemben megtalálható az 1. sz. irodalmi idézetben).
16. Alex Bein: *i. m.* 74. o.
17. *Uo.*
18. *Uo.* 80–81. o.
19. *Uo.*
20. Révész Béla: *i. m.*
21. *Uo.* 67–69. o.
22. Herzl: *Das neue Ghetto, i. m.*
23. Herzl: *Napló*.
24. Alex Bein: *i. m.* 92. o.
25. Herzl: *Napló*.
26. Révész Béla: *i. m.*
27. Herzl: *Napló*.
28. Révész Béla: *i. m.* 72. o.
29. Herzl: *Napló*, Előszó: 17. o.
30. Halász Zoltán: *i. m.*; Révész Béla: *i. m.*; Alex Bein: *i. m.*
31. Achad Haam: Válogatott tanulmányok. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, Budapest, 1931. Függelék, 161. o. írta: Herskovits Fábán.
32. *Uo.* Eredeti kiadás: Hásiloach XIII. kötet, 2. füzet, 5664 (1904). APD. III. 210. „Mózes”.
33. *Uo.*

»OBSERVER«

OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIGYELŐ KFT.

1084 Budapest, VIII. ker. Auróra u. 11.

Tel.: 303-4738 • Fax: 303-4744

<http://www.observer.hu>